

วิพากษ์พุทธศิลป์ผ่านมุมมองแนวคิดศีลธรรมนิยม Criticism of Buddhist art through the concept of moralism

พระสมุห์อดิเรก อาทิจจพโล

Phrasamu Adirek Âdiccabalo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครพนม

MahachulalongKornrajavidyalaya University, Nakorn Phanom

บทคัดย่อ

บทความนี้เสนอการวิพากษ์งานพุทธศิลป์จากมุมมองแนวคิดศีลธรรมนิยม โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาแนวคิดศีลธรรมนิยม และ(2) วิพากษ์งานพุทธศิลป์ผ่านมุมมองแนวคิดศีลธรรมนิยม ผลการศึกษาพบว่า เฟลโต้และลีโอ ตอลสตอยถูกจัดเป็นพวกศีลธรรมนิยม (Moralism) และเกี่ยวข้องโดยตรงกับปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศีลธรรม จากแนวคิดศีลธรรมนิยมศิลปะควรได้รับการตรวจสอบจากบรรทัดฐานทางศีลธรรม พุทธศิลป์ควรได้รับการประเมินจากบรรทัดฐานทางศีลธรรมหรือไม่ หรือเพียงแค่เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นจากเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาก็เรียกว่าเป็น “พุทธศิลป์” แล้ว

ผู้เขียนเห็นด้วยกับแนวคิดศีลธรรมนิยมว่า พุทธศิลป์เป็นศิลปะสามารถส่งผลกระทบทางศีลธรรมโดยตรง ดังนั้นงานพุทธศิลป์ควรได้รับการประเมินจากบรรทัดฐานทางศีลธรรมเพื่อแยกแยะผลงานที่เป็นพุทธศิลป์ออกจากผลงานศิลปะที่ไร้นัยสำคัญต่อมนุษยชาติ พุทธพานิश्य และเป็นพิษเป็นภัยต่อสังคมออกไป พุทธศิลป์ที่แท้จริงควรที่จะสื่อสารกับผู้ชมให้มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ และต้องเป็นศิลปะที่อุดมไปด้วยความกินใจ ความจริงใจ หากงานศิลปะชิ้นใดไม่ปรากฏสิ่งเหล่านี้ ผลงานดังกล่าวไม่ใช่งานพุทธศิลป์ แต่เป็นได้แค่เพียงงานปลอมแปลง และลอกเลียนแบบงานพุทธศิลป์ ที่ไม่ควรจะได้รับการกล่าวถึง และเทิดทูนบูชา

คำสำคัญ: พุทธศิลป์, พระพุทธศาสนา , แนวคิดศีลธรรมนิยม

Abstract

This article entitled to study the concept of moralism and to criticize of Buddhist art through the concept of moralism. In the research, it was found that

Plato and Leo Tolstoy were considered to be moralists and were related to the relationship between art and morality. In moralism, art should be examined by moral norms. Should Buddhist art be evaluated based on moral norms? Or just an art created from Buddhist content, also known as "Buddhist art". I agreed with the moral principles that Buddhist art can have a direct moral impact. Therefore, Buddhist art should be evaluated based on moral norms. The Buddhist art is not insignificant to humanity, Buddhist commerce and are harmful to society. True Buddhist art should communicate with the audience in a sense of unity with Buddhist morals. There is many thought and sincerity in the art. It called the Buddhist art. It differs from the other art to copy the Buddhist art. They shouldn't be mentioned and worshipping.

Keywords: Buddhist art, Buddhism, the concept of moralism

แนวคิดศีลธรรมนิยม

แนวคิดศีลธรรมนิยมเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยกรีก เพลโตเขียนถึงเรื่องนี้อย่างชัดเจนไว้ในเล่ม ๓ ของหนังสืออูโตมรัฐ(Rеспублика) อูโตมรัฐเป็นหนังสือที่เพลโตเขียนขึ้นเพื่อเสนอแนวคิดที่ว่า รัฐในอุดมคติหรือสังคมที่ดีงาม ควรมีการจัดการในด้านต่างๆ อย่างไร การศึกษาของเยาวชนซึ่งจะต้องเจริญเติบโตไปเป็นผู้ดูแลบ้านเมืองต่อไปในภายภาคหน้า เรื่องหนึ่งที่เพลโตให้ความสำคัญเป็นอย่างมากคือ "ศิลปะ" (เพลโตหมายถึง บทกวีนิพนธ์ ดนตรี ฯลฯ) เป็นสิ่งหนึ่งที่เด็กๆ ควรได้รับการเรียนรู้เพื่อบ่มด้านจิตใจ และศิลปะที่ควรนำมาให้เด็กนักเรียน ได้เรียนรู้นั้นควรได้รับการตรวจตราเสียก่อน การตรวจตราดังกล่าวมีบรรทัดฐานจากศีลธรรมที่ยึดถือในสมัยนั้น ดังนั้นศิลปะที่เหมาะสมแก่การเรียนรู้ต้องเป็นศิลปะที่เลียนแบบลักษณะที่ดีงาม ศิลปะที่เลียนแบบลักษณะที่ตรงกันข้ามจะต้องถูกกีดกันออกไปจากระบบการศึกษา (Plato, 1991)

ในสมัยกรีก มีการนับถือเทพเจ้าและวีรบุรุษ ความดีงามจึงถูกประเมินมาจากคุณสมบัติของเทพเจ้าและวีรบุรุษ ศิลปะที่ดีหรือศิลปะที่เหมาะสมแก่การเรียนรู้จึงต้องเป็นศิลปะที่เลียนแบบคุณสมบัติอันแท้จริงของเทพเจ้าและวีรบุรุษ ศิลปะที่เลวหรือไม่เหมาะสมแก่การเรียนรู้คือศิลปะที่เลียนแบบคุณสมบัติที่ไม่ถูกต้องของเทพเจ้าและวีรบุรุษ ดังนั้นกวีนิพนธ์ใดที่บรรยายเทพเจ้าว่าเป็นสาเหตุแห่งความดีหรือเทพเจ้ามีความเป็นอมตะ บรรยายวีรบุรุษว่าเป็นผู้กล้าหาญ มีความอดทน สามารถควบคุมตนเองไม่ให้ตกในอำนาจของกิเลสตัณหา มีความยุติธรรม กวีนิพนธ์นั้นย่อมได้รับการยอมรับ กวีนิพนธ์ใดที่บรรยายเทพเจ้าว่าเป็นสาเหตุแห่งความชั่วร้ายและสามารถตายได้ บรรยายวีรบุรุษเป็นผู้ชั่วช้า กลัวตาย อ่อนแอ หลงใหลในกิเลสตัณหา ไร้

ความยุติธรรม กวีนิพนธ์นั้นไม่ควรได้รับการยอมรับ การตรวจตรากวีนิพนธ์ดังนี้เกิดขึ้นเพราะกวีนิพนธ์ซึ่งได้รับความนิยมในสมัยนั้น มีลักษณะไม่เหมาะสมตามทฤษฎีของเพลโต เพลโตเห็นว่าเป็นเรื่องอันตรายและควรห้ามปรามไว้ก่อน กวีนิพนธ์ดังกล่าวเป็นบทประพันธ์ของกวีผู้มีชื่อเสียงคือ โฮเมอร์(Homer) และ ฮีโอด (Heiod) ที่มีจะบรรยายว่าเทพเจ้าเป็นสาเหตุแห่งความชั่วร้าย เช่น เทพเจ้าสอนให้ลงโทษบิดาตนเอง หรือเทพเจ้าทำสงครามทะเลาะวิวาทกัน

ลีโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoy) นักเขียนชาวรัสเซียได้เสนอแนวคิดทำนองเดียวกับเพลโต ในหนังสือชื่อ “ศิลปะคืออะไร” (What is art,1898) (Tolstoy leo, 1965) ตอลสตอยได้แสดงทฤษฎีว่า คุณค่าทางศิลปะควรประเมินด้วยบรรทัดฐานทางศีลธรรม ศิลปะที่มุ่งเน้นความเพลิดเพลินซึ่งมีจำนวนมากมายในสังคมสมัยนั้นควรถูกตำหนิแม้แต่ผลงานของเขาเอง ทั้งนี้เนื่องจากตอลสตอยเป็นผู้ยึดมั่นในศีลธรรมอย่างเหนียวแน่นและมุ่งหวังจะมองเห็นสังคมที่สมบูรณ์แห่งมวลมนุษย์

ศิลปะคือการแสดงออกซึ่งความรู้สึกของศิลปิน ที่มีเป้าหมายอันแน่นอนในการปลุกความรู้สึกแก่ผู้ชมให้เกิดขึ้นเช่นเดียวกับศิลปิน ความสามารถในการปลุกเร้าความรู้สึกของผู้ชมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับศิลปินรวมทั้งผู้ชมคนอื่นนั้น เรียกว่า ความกินใจ (infectiousness) แห่งศิลปะ ซึ่งเกิดจากเงื่อนไข 3 ประการ คือ ความจริงใจ (sincerity) ความเป็นตัวของตัวเอง (individual) และความชัดเจน (clearness) ศิลปะที่สามารถบรรลุเป้าหมายในการนำไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของมวลมนุษยชาติได้นั้นถือว่าเป็นศิลปะที่ดี และจากการยึดมั่นอย่างแรงกล้าต่อศีลธรรมศาสนา และความรับผิดชอบต่อสังคมของเขา ความคิดของตอลสตอย ส่งอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อศิลปินในต้นศตวรรษที่ 19

ทฤษฎีของเขาได้เกิดขึ้นจากความคิดว่า หากต้องการความหมายของศิลปะที่ถูกต้อง เราต้องเลิกพิจารณาว่าศิลปะคือสิ่งที่ทำให้เกิดความเพลิดเพลิน และหันมาพิจารณาว่า “ศิลปะคือเงื่อนไขอันหนึ่งของชีวิต” การเป็นเงื่อนไขของชีวิตของศิลปะคือการเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการสื่อสารความรู้สึกระหว่างมนุษย์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” (วรรณพร วัฒนเกียรติกุล, 2552) ตอลสตอย คิดว่าศิลปะใดที่สามารถปลุกความรู้สึกแก่ผู้รับรู้ให้มีเหมือนศิลปินมากเท่าไร หรือมีขนาดทำให้ผู้รับรู้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับศิลปินจนรู้สึกว่าศิลปะชิ้นนี้เป็นของเขาหรือราวกับว่าเป็นความรู้สึกที่เขาต้องการแสดงออกมานานแล้วมากเท่าไร ศิลปะชิ้นนั้นจะถือได้ว่าเป็นศิลปะที่แท้มาก ศิลปะที่ก่อภาวะนี้ได้น้อยเท่าไรจะถือว่าเป็นศิลปะที่เทียมเท่านั้น ตอลสตอย เรียกภาวะนี้ว่า ความกินใจแห่งศิลปะ(Infections)

ระดับความกินใจของศิลปะเกิดขึ้นได้จากเงื่อนไข ๓ ประการด้วยกันคือ ความงามมากน้อยของความเป็นตัวของตัวเอง(Individual) ความชัดเจน(Clearness) ความจริงใจ(Sincerity) ในการแสดงออกซึ่งความรู้สึก ถ้ามีมากจะกินใจมากและเป็นศิลปะที่แท้จริง ถ้ามีน้อยจะกินใจ

น้อยหรือเป็นศิลปะที่น้อย และใน 3 เงื่อนไขนี้ความจริงใจเขาย่อมจะแสดงออกซึ่งความรู้สึกเป็นตัวของเขาเอง และแสดงออกอย่างชัดเจน ศิลปะที่แท้ต้องประกอบไปทั้ง 3 เงื่อนไข ถ้าขาดเพียงเงื่อนไขใดเงื่อนไขหนึ่ง ตอลสตอยจะถือว่าเป็นศิลปะเทียมทันที การแบ่งแยกศิลปะออกเป็นแท้กับเทียมยังไม่เพียงพอ ตอลสตอย ยังนำศิลปะแท้มาแบ่งแยกออกเป็นดีกับเลว โดยความดีเลวของศิลปะมีบรรทัดฐานทางศีลธรรมเป็นตัวประเมิน ศิลปะในที่มีเนื้อหาแสดงออกซึ่งความรู้สึกที่ดีงามนับว่าเป็นศิลปะที่ดี ศิลปะที่มีเนื้อหาแสดงออกซึ่งความรู้สึกที่ชั่วร้ายนับว่าเป็นศิลปะที่เลว และความเชื่อนี้ทำให้ตอลสตอยถูกจัดเป็นพวกศีลธรรมนิยม (Moralism) คนหนึ่ง และเกี่ยวกันโดยตรงกับปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศีลธรรม

จากทรรศนะดังกล่าว คุณค่าทางศิลปะควรประเมินด้วยบรรทัดฐานทางศีลธรรม ศิลปะที่มุ่งเน้นความเพลิดเพลินซึ่งมีจำนวนมากมายในสังคมสมัยนั้นถูกตำหนิแม้แต่ผลงานของตอลสตอยเอง ทั้งนี้เนื่องจากตอลสตอยเป็นผู้ยึดมั่นในศีลธรรมอย่างเหนียวแน่นและมุ่งหวังจะมองเห็นสังคมที่สมบูรณ์แห่งมวลมนุษยชาติ เพื่อเป้าหมายในการตัดสินคุณค่าทางศิลปะบนพื้นฐานทางศีลธรรม ตอลสตอย ได้ชี้ให้เห็นว่า การประเมินค่าศิลปะด้วยบรรทัดฐานอื่นไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้อง โดยเฉพาะนักทฤษฎีที่พยายามอธิบายว่า คุณค่าที่แท้จริงของศิลปะคือความเพลิดเพลินชนิดหนึ่งที่เราได้รับจากศิลปะ ตอลสตอยคิดว่า การเห็นเป้าหมายของศิลปะว่าเป็นความเพลิดเพลินนอกจากจะไม่สามารถพบคุณค่าที่แท้จริงของศิลปะแล้ว มันยังทำให้เราห่างไกลจากชีวิตที่ดีงามด้วย เขาเปรียบเทียบไว้ว่า “ผู้คนมองเห็นเป้าหมายของการบริโภคอาหารว่าเป็นความเพลิดเพลิน ย่อมไม่อาจเข้าถึงความหมายอันแท้จริงของอาหารได้ เช่นเดียวกัน ผู้ที่ให้ความเพลิดเพลินเป็นเป้าหมายหรือเป็นรากฐานนิยามของศิลปะย่อมไม่อาจมองเห็นความหมายที่แท้จริงของศิลปะได้” (Tolstoy leo, 1965)

ความรู้สึกจะดีงามหรือไม่ ตอลสตอย ให้ประเมินจาก “การรับรู้ทางศาสนา” (Religious perception) ตามแต่ละยุคสมัย การรับรู้ทางศาสนาของยุคสมัยใด คือการเข้าใจอันซบอภิมหาอะไรดี อะไรชั่ว ที่ศาสนาในยุคสมัยหรือสังคมนั้นๆ กำหนด ศิลปะในทุกยุคทุกสมัยถูกประเมินค่าด้วยการรับรู้ทางศาสนาเสมอ ศิลปะใดที่แสดงออกซึ่งความรู้สึกสอดคล้องกับการรับรู้ทางศาสนา คนในสังคมจะยอมรับ ศิลปะใดที่แสดงออกซึ่งความรู้สึกที่ขัดแย้งกับการรับรู้ทางศาสนาคนในสังคมนั้นจะปฏิเสธ การประเมินศิลปะในลักษณะอย่างนี้เป็นมาตั้งแต่สังคมกรีก สังคมชาวยิว สังคมชาวพุทธและทุกๆ สังคม

ตอลสตอยเป็นผู้มีศรัทธาแรงกล้าต่อศาสนาคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์เขาจึงคิดว่าในสังคมของเขา ความดีเลวของศิลปะ จึงควรถูกประเมินโดยการรับรู้ทางศาสนาคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์สอนถึงความรักระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์และความรักของมวลมนุษยชาติด้วยกัน มนุษย์ทั้งมวลมีความเสมอภาค และความภราดรภาพต่อกัน ดังนั้นในสังคมของตอลสตอยศิลปะที่ดีคือศิลปะที่

ถ่ายทอดความรู้สึกที่สอดคล้องกับคำสอนของศาสนาคริสต์ เช่น ศิลปะที่แสดงให้เห็นถึงความรักระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ ความรักความเสมอภาค ความเป็นพี่เป็นน้องกันระหว่างมนุษย์ คือศิลปะที่ดี ศิลปะใดที่ถ่ายทอดความรู้สึกต่อต้านพระเจ้าหรือทำให้มนุษย์เกิดการแตกแยก เช่น ความหยิ่งโส กามารมณ์ หรือการแบ่งแยกชนชั้น จะนับเป็นศิลปะที่เลว

ตอลสตอยวาดฝันถึงสังคมสมบูรณ์ที่มวลมนุษย์จะเป็นหนึ่งเดียวกัน และเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าตามทัศนะของศาสนาคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์ ทุกสิ่งทุกอย่างต้องชักนำมนุษย์ไปสู่เป้าหมายดังกล่าว ศิลปะเป็นเครื่องมืออันหนึ่งที่จะนำมนุษย์ไปสู่สังคมที่ดีงาม ดังนั้นจึงทำให้ตอลสตอยประเมินศิลปะโดยบรรทัดฐานทางศีลธรรม และในบรรดาศิลปะที่ดีทั้งหลายในแต่ละยุคสมัย ถึงแม้จะทำให้มนุษย์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ตอลสตอย คิดว่าศิลปะที่ถ่ายทอดความรู้สึกที่ดีงามตามทัศนะของคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์ จะเป็นศิลปะที่ดีที่สุด ศิลปะคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์จะเป็นศิลปะที่บรรลุเป้าหมายแห่งมวลมนุษย์ได้มากที่สุด เพราะศิลปะที่คริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์สามารถทำให้มนุษย์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกใดๆ ทั้งสิ้น ขณะที่ศิลปะที่ดีในยุคสมัยอื่น จะรวมมนุษย์ได้เพียงกลุ่มหรือกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น (พระมหารัตน์สันต์ กิตติปัญญา (ใจหาญ), 2553)

การเชื่อว่า ศิลปะสามารถประเมินได้โดยบรรทัดฐานทางศีลธรรมดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นว่า ตอลสตอยเชื่อว่า ศิลปะสามารถส่งผลกระทบต่อทางศีลธรรมโดยตรง และแน่นอน ต่อผู้รับรู้ ถ้าศิลปะแสดงออกถึงความรู้สึกที่ชั่วร้าย ผู้รับรู้ย่อมจะมีความรู้สึกชั่วร้ายด้วย ความคิดนี้สอดคล้องกับเพลโตดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

พุทธศิลป์คืออะไร

ในปัจจุบัน เราจะได้ยินคำว่าพุทธศิลป์บ่อยครั้งมาก และในบางมหาวิทยาลัย ก็มีการจัดการศึกษาในสาขานี้โดยตรง มีการเปิดการเรียนการสอนในสาขานี้ และได้มีการจัดตั้งเป็นคณะ และใช้ชื่อว่าคณะพุทธศิลป์ โดยตรงก็มีมาแล้ว ความหมายที่แท้จริงของคำว่า พุทธศิลป์ เป็นอย่างไร และมีเนื้อหา เกี่ยวข้อง และครอบคลุมไปถึงอะไร และอย่างไรบ้าง

พุทธ ความหมายคือ ผู้รู้ ปัญญา ผู้รู้ดีแล้ว ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบาน ท่านผู้รู้ร้อยล้าน

ศิลปะ ความหมายถึง งานอันเป็นความพากเพียรของมนุษย์ซึ่งต้องใช้ความพยายามด้วยมือและด้วยความคิด (ศิลป์ พีระศรี, 2553) การแสดงออกซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์

ศิลปะ หรือ ศิลป์ เป็นการกระทำ หรือขั้นตอนของการสร้างชิ้นงานศิลปะ โดยมนุษย์ เป็นผู้สร้างสรรค์ สุนทรียภาพ จินตนาการ หรือการสร้างจากอารมณ์ในภาวะต่างๆ ของมนุษย์ จนเป็นผลงานแห่งความคิด และการรังสรรค์ ที่แสดงออกมาในรูปลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึก ในความงดงาม ความชอบ ความพึงพอใจ ความประทับใจ หรือเกิดความสะเทือนใจ มีอารมณ์ ชื่นชม ชอบ รัก ไม่พอใจ เกลียด ชิงชัง เป็นต้น

พุทธประวัติที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกกว่า ๕๕๐ เรื่อง ก็ได้้นำออกมาถ่ายทอดผ่านงานศิลปะในรูปแบบต่างๆ ทั้งจิตรกรรมฝาผนัง งานประติมากรรม สถาปัตยกรรม อีกทั้งยังมีการแกะสลักหินประเภทต่างๆ และแกะสลักไม้ ในเวลาต่อมา ได้มีการแผ่ขยายอิทธิพล ไปทั่วทั้งทวีปเอเชีย เป็นเรื่องราวที่เราสามารถศึกษาได้จากภาพตามฝาผนังของโบสถ์ วิหาร วัด กำแพงคู่มุ ปราสาท พระราชวัง ซึ่งสามารถยกระดับ ความคิด จิต กาย จนเป็นหนทางเกิดมรรคญาณให้สำเร็จเป็นอริยบุคคลได้อย่างมากมาย โดยในบทความนี้จะขอยกมาเป็นตัวอย่าง ๒ รูปแบบใหญ่ๆ คือ ประติมากรรม จิตรกรรม

1. ประติมากรรม ในสมัยเริ่มแรกพุทธศิลป์ของอินเดีย ไม่นิยมสร้างตัวแทน

ภาพที่ 1 พระพุทธรูป
(ศิลปะคันธาระ)

พระพุทธรูปในรูปแบบของมนุษย์ การปรากฏตัวของพระองค์ได้รับการระบุด้วยเครื่องหมายอื่นๆ เช่นรอยพระพุทธรูปหรือพื้นที่ว่างใต้ร่มกันแดด ภาพลักษณ์ของพระพุทธรูปเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกตามแนวพรมแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ในพื้นที่ที่เรียกว่า “คันธาระ” ซึ่งได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากโลกตะวันตก ผสมผสานกับสัญลักษณ์ของพระพุทธรูปศาสนาในอินเดีย เพื่อสร้างแนวทางที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองขึ้นมา

พระพุทธรูปในยุคแรกนั้นมีลักษณะอ่อนเยาว์ มีผมจัดเรียงเป็นหยักหยักคล้ายกับรูปปั้นเทพ อพอลโลแห่งโรมัน มีผ้าจีวรคลุมไหล่ทั้งสองและจัดไว้ในแบบคลาสสิกพับตามแบบเสื้อคลุมของชาวโรมัน นอกจากนี้ยังมีรูปแบบที่เกี่ยวกับเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นภาพก่อนที่จะสละชีวิตในวังออกบวช ประดับด้วย

เพชรประดับด้วยทองคำต่างๆ นอกจากนั้นยังได้มีการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูปในอนาคตกด้วย เช่น “พระศรีอริยเมตไตรย” เป็นภาพจิตรกรรม(Painting) ที่มีลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าสวมใส่ชุดคลุมแบบโรมัน และเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้ ซึ่งศิลปินสมัยคันธาระ ใช้ทั้งหินและปูนปั้นเพื่อผลิตภาพดังกล่าวและวางไว้ในซุ้มรอบ ๆ เจดีย์ของวัด

ต่อมาศิลปินกษณะ ในมถุรา ประเทศอินเดียได้สร้างภาพลักษณ์ที่แตกต่างกันของพระพุทธรูปและชุดคลุมไหล่ของพระองค์ถูกผูกไว้เพื่อปล่อยให้ไหล่ขวาเปลือยเปล่า ช่วงยุคคุปตะ (Gupta age) ตั้งแต่คริสต์ศักราชที่ 4 ถึง 6 ทางตอนเหนือของอินเดีย ช่วงนี้เรียกว่ายุคทองของการสร้าง "พระพุทธรูป" โดยการรวมลักษณะที่เลือกจากภูมิภาค Gandharan ด้วยรูปแบบความรู้สึกที่สร้างขึ้นโดยศิลปิน มถุรา (Mathura) พระพุทธรูปสมัยคุปตะ (Gupta) มีกระเศราหยิกเป็นเม็ดเล็ก ๆ และอารมณ์มีอารมณ์ที่โปร่งใส ด้วยมุมมองที่ลดลงและรัศมีจิตวิญญาณ

พระพุทธรูปสมัยคุปตะ (Gupta) กลายเป็นแบบอย่างสำหรับศิลปินในอนาคตไม่ว่าจะเป็นในโปสต์แคนดและปาละอินเดียหรือในเนปาล ไทยและอินโดนีเซีย

ในช่วงหลายศตวรรษต่อมา มีรูปแบบใหม่ของพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมที่ซับซ้อนมากขึ้น ต่อมาพระพุทธรูปศาสนาได้นำแนวคิดเรื่อง “พระโพธิสัตว์” สวรรค์และเทพธิดา ซึ่งเป็นที่นิยมมากที่สุดคือ ธารา ในประเทศเนปาลและในทิเบตภาพและภาพวาดที่ประณีตถูกผลิตขึ้นมา มีการสร้างเทวรูปใหม่ๆ และแสดงให้เห็นทั้งประติมากรรมและภาพวาดที่ทาสีแนวคิดเรื่องเทวรูปที่ดูร้ายถูกนำมาใช้ในบทบาทของผู้คุ้มครองพระพุทธรูปและผู้ที่ศรัทธาตามความเชื่อแบบพุทธศาสนานิกายตันตระ

ภาพที่ 2. จิตรกรรมและประติมากรรม ที่วัดถ้ำตุนหวง ประเทศจีน

2. จิตรกรรม รูปแบบพุทธศิลป์ในด้านจิตรกรรมในยุคแรกเริ่มนั้นเห็นได้จากภาพวาดในผนังถ้ำเมื่อพุทธศตวรรษ 1,600 ที่ถ้ำตุนหวง ประเทศจีน ตุนหวง (Dunhuang) เป็นเมืองโอเอซิสกลางทะเลทรายโกบี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของมณฑลกานซู สาธารณรัฐประชาชนจีน แม้จะเป็นเมืองเล็กแต่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ในฐานะเป็นแหล่งศาสนศิลป์ยิ่งใหญ่ที่สุดของจีน และมีสภาพสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

วัดถ้ำแห่งตุนหวง (Mogao Caves of Dunhuang) เป็นสิ่งก่อสร้างมหัศจรรย์บนหน้าผาของเขามิงซา กลางทะเลทรายโกบี ฝาหินถูกเจาะเป็นถ้ำจำนวนทั้งสิ้น ๔๙๒ ถ้ำ ภายในเป็นที่บรรจุพุทธประติมากรรม และภาพเขียนพุทธประวัติต่างๆ ในอดีตกาล โมเกา (Mogao) เป็นถ้ำมีขนาดใหญ่ที่สุดและอายุเก่าแก่มาก รู้จักกันในชื่อ “ถ้ำพระพุทธรูปพันองค์” แกะสลักหน้าผาทางทิศตะวันออกของภูเขามิงซา รวมความยาว 1,600 เมตร ทุกตารางนิ้วของผนังถ้ำเต็มไปด้วยภาพวาดและรูปสลักทางศาสนา และถ้ำแห่งนี้มีภาพผนังกินเนื้อที่กว่า 45,000 ตารางเมตร นักโบราณคดีตะวันตกขนานนามภาพผนังแห่งนี้ว่า “ห้องสมุดบนผนัง”

ปราชญ์ท้องถิ่นตุนหวงระบุว่า หลวงจีนเหลอ ชุ่น (Lezun) เป็นผู้ริเริ่มก่อสร้างถ้ำเมื่อปี ค.ศ.366 และมีโครงการสร้างพระพุทธรูป 1,000 องค์ประดิษฐานไว้ ใช้วิธีการระดมทุนก่อสร้างด้วยการบอกบุญพ่อค้าวาณิชที่เดินทางผ่านเส้นทางไหม บันทึกในสมัยราชวงศ์ถังยังระบุว่า

ศิลปะที่ถ้าหากไม่เกาส่วนใหญ่สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์สุยและถัง ภาพวาดสมัยราชวงศ์ถังส่วนมากเป็นนางฟ้าล่องลอยในอากาศ ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะถ้ำที่ตุนหวง ภาพเขียนสีภายในถ้ำเป็นเรื่องราวของความดี-ความชั่ว และความสุขนิรันดร์ในสรวงสวรรค์ คล้ายกับว่าสวรรค์และโลกเป็นเอกภาพเดียวกัน

สรุปความว่า “พุทธศิลป์” เป็นศิลปกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้าน พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้าน จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม โดยไม่เลือกว่าจะเป็นลัทธิมหายาน หรือเถรวาท มีความหมายถึง งานศิลปะที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นการอุทิศ และรับใช้ด้านพระพุทธศาสนาโดยตรง ก่อให้เกิดความศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาโดยอาศัยองค์รวมของการสืบทอด อายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไปสิ่งที่ถือเป็นพุทธศิลป์

วิพากษ์พุทธศิลป์ผ่านแนวคิดศีลธรรมนิยม

จากรูปแบบพุทธศิลป์ที่กล่าวมา เมื่อนำมาสู่การวิเคราะห์ผลงานศิลปะในปัจจุบัน ทำให้เรามองเห็นความบิดเบี้ยว ผิดเพี้ยนของศิลปะที่เรา กำลังเทิดทูนบูชาอยู่นี้อย่างชัดเจนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่องการทำเป็นอาชีวะสถาบันสอนศิลปะ การปลอมแปลงศิลปะ รวมถึงการขาดองค์ประกอบของความเป็นศิลปะในผลงานทางศิลปะของเรา ในประเทศของเรามีสถาบันสอนศิลปะเกิดขึ้นมากมาย และนักเรียนศิลปะก็กำลังมุ่งมั่นตั้งใจเรียนเอาเทคนิคและวิธีการของศิลปินรุ่นก่อนหน้าพวกเขาเอาไว้ เพื่อที่จะได้นำออกไปใช้ในการแสวงหาอาชีพ สิ่งเหล่านี้ตอลสตอยถือว่าเป็นการทำลายคุณค่าของศิลปะลงอย่างสิ้นเชิง

เราจะแยกตรงไหนที่เป็นเส้นแบ่งที่สำคัญ

และจำเป็น อันมีค่าอย่างยิ่งต่อมนุษย์ นอกจากการประกอบกิจไร้ประโยชน์ เป็นผลงานทางการพาณิชย์ และผิดต่อศีลธรรม สาระและความสำคัญ ศิลปะที่ทรงแรงกระแทกต่อสังคมอย่าง “Doo Phra ” สาระสำคัญของมันตั้งอยู่บนสิ่งที่ศิลปินต้องการสื่อให้เห็นถึงความเสื่อมของพระสงฆ์ในยุคร่วมสมัยกับศิลปินที่มุ่งแต่สนใจ วัตถุ มงคล พระเครื่อง เครื่องรางของขลัง มากกว่าที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อมุ่งสู่พระนิพพาน และศิลปะชิ้นดังกล่าวนี้ก็สื่อสารให้เห็นเพียงด้านนี้เท่านั้น ศิลปะชิ้นนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะนำมาให้เด็กและ

ภาพที่ 3. “Doo Phra” (oil painting) by Thailand’s Warthit Sembut

เยาวชนได้ศึกษา ตอลสตอยเชื่อว่า ศิลปะจะเป็นศิลปะได้นั้น จำเป็นที่เนื้อหาของมันจะต้องเป็นอะไรที่สำคัญจำเป็นต่อมนุษย์ ดึงมา มีศีลธรรม และชี้นำ หากไม่เป็นเช่นนั้นตอลสตอยถือว่าเป็นงานศิลปะที่เลว ผลงาน “Doo Phra” ขึ้นดังกล่าว ศิลปินที่วาดภาพนี้ทำโดยการหยิบเอาแก่นเรื่องราวที่เป็นปัญหาในสังคมสงฆ์ มาสร้างความน่าสนใจแก่ผู้คนในสังคมร่วมสมัย ด้วยเทคนิคการตกแต่งมันด้วยสิ่งซึ่งดูเหมือนรูปแบบศิลปะก็ทำให้สามารถผลิตภาพศิลปะที่สังคมสนใจออกมา ความฟอนเฟะของพระสงฆ์ ความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา มาตรฐานทางศีลธรรมของผู้คนในสังคม และความจริงทางการเมือง อันห่มไว้ด้วยสิ่งซึ่งดูเหมือนรูปแบบศิลปะก็นำมาสร้างเป็นผลงานพุทธศิลป์ได้แล้ว

งานแบบนี้มีอยู่มากมายในหอศิลป์ที่จัดแสดงให้ผู้คนได้เข้าชม หากดูเพียงผิวเผินงานนี้เป็นงานที่สะท้อนปัญหาสังคมได้อย่างดีเยี่ยม แต่มันไม่ใช่งานศิลปะในมุมมอง

ของเพลโตและตอลสตอย เพราะแทนที่งานศิลปะจะชี้นำ ภาพที่ 4. “พระพุทธรูปปางลีลา”
ให้ผู้คนบรรลุถึงจุดหมายทางศาสนา แต่กลับทำให้ผู้คน ศิลปะสมัยสุโขทัย

ส่วนหนึ่งไม่พอใจและออกมาต่อต้านผลงานชิ้นดังกล่าว และเป็นกระแสที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมเป็นเวลายาวนาน เพราะการไม่คำนึงถึงบรรทัดฐานทางศีลธรรม และการขาดองค์ประกอบของงานพุทธศิลป์คือ ความงามในมิติทางโลก และความงามในมิติทางธรรม รวมทั้งไม่จัดเข้าใน ความงามในเบื้องต้น ความงามในท่ามกลาง และความงามในที่สุด การสร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์ก็เช่นกัน พุทธศิลป์ชิ้นใดจะเป็นพุทธศิลป์แท้หรืองานลอกเลียนแบบและปลอมแปลง ก็ดูได้จากงานชิ้นนั้นปรากฏให้เห็นถึงบรรทัดฐานทางศีลธรรมหรือไม่ หากขัดแย้งและตรงกันข้ามกับศีลธรรมอันดีงาม แม้จะสื่อสารด้วยอารมณ์ความรู้สึก เสียดสีสังคม ทรงแรงกระทบต่อจิตใจเพียงใด งานชิ้นนั้นไม่ใช่งานพุทธศิลป์

ผู้เขียนจะพิจารณางานพุทธศิลป์ในอดีตที่เหลืออยู่ และอาจมีบางชิ้นที่ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่งกว่าผลงาน “Doo Phra” และเมื่อนำมาเปรียบเทียบกัน จะเห็นถึงความแตกต่างในด้านองค์ประกอบทางศิลปะ โดยที่ตอลสตอยเสนอเงื่อนไข 3 ประการในการนำไปพิจารณาว่าจัดอยู่ในข่ายของผลงานอันทรงคุณค่าต่อมนุษยชาติหรือไม่ โดยมีเงื่อนไขว่า งานศิลปะที่สมบูรณ์จึงได้แก่งานที่มีความสำคัญในเนื้อหา และทรงนัยสำคัญต่อมนุษย์ทั้งมวล และมันเป็นงานที่ทรงศีลธรรม การแสดงออกมีความแจ่มชัด เป็นที่รู้ที่เข้าใจต่อคนทั้งปวงและ เป็นงานที่

งดงาม ความสัมพันธ์ของศิลปินต่องานของเขาจะต้องมีความจริงใจและออกมาด้วยใจอันแท้จริง และงานชิ้นนั้นก็จะเป็นความจริง

ตัวอย่างแรกผู้เขียนขอยกเอาพระพุทธรูปปางลีลา ศิลปะที่ตกทอดมาจากสมัยสุโขทัย (พิชญ์ สุภนิมิตร, 2551) ขึ้นมาพิจารณาควบคู่กันไปเพื่อความกระจ่างขึ้น พระพุทธรูปองค์นี้ไม่ปรากฏชื่อผู้ที่เป็นศิลปินในที่ไหนๆ รู้แต่เพียงว่าถูกสร้างขึ้นมาจากแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ครั้งแรกเมื่อเราเห็นพระพุทธรูปองค์นี้ ก็จะ

สามารถเข้าใจได้ทันทีโดยไม่ต้องอาศัยการอธิบายอะไรมาก แม้คนต่างศาสนามาพบเห็นก็เข้าใจได้ถึงความงดงาม ของลีลา และองค์ประกอบสำคัญคือ เนื้อหาที่ทรงนัยสำคัญต่อมนุษย์ เนื่องด้วยพระพุทธรูปเจ้านั้นเป็นศาสดาเอกของโลกที่ผู้คนรู้จักและที่สำคัญที่สุดผู้ที่จะสามารถรังสรรค์ผลงานชิ้น

ภาพที่ 5. "อนาคต" ศิลปิน ถวัลย์ ดัชนี

นี้ขึ้นมาได้ จะต้องมีความสัมพันธ์ของเขาต่อพระพุทธรูปและจะต้องมีความจริงใจที่จะแสดงมันออกมาด้วยความศรัทธาอย่างแท้จริง ผลงานศิลปะอีกหลายชิ้นที่มีอยู่ในสังคมชาวพุทธไทยที่หากพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าผลงานบางชิ้นเป็นพุทธศิลป์แต่บางชิ้นไม่เป็นพุทธศิลป์ตามแนวคิดศีลธรรมนิยม ผู้เขียนประหลาดใจอยู่ในยุคทองของศิลปะภาพเขียนกลับมีราคาสูงลิบล้ำมากกว่าพระพุทธรูป ซึ่งบ้านเรานิยมเป็นหนักหนา อย่างเช่น ภาพวาดร่วมสมัยของ ถวัลย์ ดัชนี ศิลปินแห่งชาติ ภาพนี้แม้ศิลปินจะใช้เพียงสีดำและสีทองเท่านั้น แต่ก็มีราคาสูงลิบล้ำ ผิดกับพระพุทธรูปสมัยคันธารราษฎร์ของอินเดีย ซึ่งเป็นสมบัติล้ำค่าของโลก กลับตั้งราคาไว้เพียง 10,317 เหรียญสหรัฐฯ น้อยกว่าภาพเขียนเล็กๆ ของอาจารย์ถวัลย์เสียอีก นี่อาจมันเป็นเรื่องของความผิดเพี้ยน บิดเบี่ยงของความเข้าใจด้านพุทธศิลป์ของชาวพุทธที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย ซึ่งมีสาเหตุมาจากอิทธิพลของการศึกษาศิลปะแบบตะวันตก หรือเป็นเพราะความหลงผิดแห่งรสนิยมของผู้คนในสังคม ที่วัดคุณค่าของศิลปะด้วยเงินตรา ดังที่ตอลสตอยได้กล่าวไว้ หรืออาจไม่ใช่ทั้งสองอย่าง แต่เป็นเพราะความเข้าใจอันลึกซึ้งต่อพุทธปรัชญาของศิลปิน ดังคำกล่าวของถวัลย์ ดัชนี ความว่า

“ ผมเขียนรูป เหมือนลมหายใจรินผ่านความงามของสุนทรียภาพความลึกลับสุดหยั่งของจินตนาการ พลังลึกลับเร้นลับเร้าสัมผัสอึมเิบไปด้วยความรู้สึกทุกสภาวะอารมณ์ ของมนุษย์ และสัตว์ปละอบประโลมด้วย ความหวัง หวานศรัทธา ปลั่งปิติ และขมขื่นขึ้นหวน ดุดันดุจเสียงอสุนิบาต อ่อนโยนเหมือนปุยมะเขย้อมอรุณรุ่ง ร้อนแรง เหมือนเพลิงนรกการต์ ฉ่ำชุ่มเย็นเหมือนน้ำพุบนภูเขาส่ง ซื่อใสประดุจหยาดน้ำค้างแรกบนแก้มกาลเวลามวลสารปริมาตรของเส้น

สำแดงชีวิตโลดแล่นบนท้องทุ่งมนโนทัศน์เร้าแรง ด้วยจิตวิญญาณ สงบระงับ สันโดษสมถะด้วยสมาธิจิตจากพุทธปรัชญาประจักษ์” (ถวัลย์ ดัชนี, 2561)

บทสรุป

ผลงานศิลปะจะเป็นสิ่งสูงค่าได้ก็ต่อเมื่อมันถูกแสดงออกมาด้วย “ความจริงใจ” และ “ทรงไว้ซึ่งความดีงาม” หมายความว่า งานศิลปะที่อาจเรียกว่าเข้าข่ายงานพุทธศิลป์ได้นั้น จะต้องสื่อให้ผู้คนเข้าถึงความงามในทางพระพุทธศาสนาได้ ดังนั้นงานพุทธศิลป์ทุกชิ้นควรได้รับการวิพากษ์จากจุดเด่นของมันและอาจแบ่งย่อยออกไปเป็น (1) งานที่มีเนื้อหาและความงาม แต่มีความจริงใจอยู่น้อย (2) งานที่มีเนื้อหา แต่มีความงามและความจริงใจน้อย (3) งานที่มีเนื้อหาอยู่น้อย แต่มีความงามและความจริงใจและอื่นๆ สลับกันไปตามคุณสมบัติที่มันมีอยู่ ทั้งนี้เพื่อกลั่นกรองเอาสิ่งแปลกปลอม สิ่งลอกเลียนพุทธศิลป์ หรือพุทธศิลป์ในเชิงพาณิชย์ และลัทธิการทำเป็นอาชีพออกไป และส่งเสริมให้เกิดการทำงานพุทธศิลป์ที่แท้จริงมากขึ้นเพื่อที่เราทุกคนจะสามารถบรรลุเป้าหมายในการนำไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของมวลมนุษยชาติ

ผู้เขียนขอเสนอความคิดเห็นว่า การสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ทุกชนิด ต้องสามารถสื่อสารอารมณ์ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับผู้ชมได้ และต้องเป็นศิลปะที่อุดมไปด้วยองค์ประกอบทั้ง 3 ประการคือ ความงาม ความกินใจ และความจริงใจ งานพุทธศิลป์ต้องแสดงออกให้สัมผัสได้ถึงอารมณ์ของศิลปินที่มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับพระพุทธศาสนา เช่น ความรู้สึกเรื่องกฎแห่งกรรม ความรู้สึกเกี่ยวกับความทุกข์และการดับทุกข์ ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้ศิลปินจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบของความงามทางพุทธศิลป์ 3 ประการ คือ 1) งานในเบื้องต้น (ศีล) 2) งามในท่ามกลาง (สมาธิ) และ 3) งามในที่สุด (ปัญญา) เพราะองค์ประกอบทั้งสามประการนี้จะต้องผสมกลมกลืนอยู่ในผลงานพุทธศิลป์ เพื่อผู้ที่ผ่านมาพบเห็น เขาจะสัมผัสได้ถึงความงามทั้งสามระดับ พร้อมกันนั้นก็ได้รับความสงบ นิ่ง ดิ่งลงในห้วงของสมาธิอันลึกซึ้ง และตื่นขึ้นมาจากความหลง บรรลุถึงความจริงของชีวิต สัจธรรม หากเราสัมผัสสิ่งเหล่านี้ได้ในงานพุทธศิลป์ชิ้นใดก็ตาม แสดงว่า เราบรรลุจุดหมายปลายทางของงานพุทธศิลป์แล้ว และงานชิ้นนั้นก็ควรจะได้รับ การเทิดทูนบูชาในฐานะ เป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าถึงขั้นยกระดับจิตวิญญาณของเราให้สูงขึ้น

หากงานศิลปะชิ้นใดไม่ปรากฏสิ่งเหล่านี้ แต่ไปปรากฏให้เห็นซึ่งความเสื่อมโทรมของศาสนา ภาพลักษณ์อันชั่วร้ายของพระสงฆ์ หรือภาพอันชั่วร้ายของผู้นำทางศีลธรรม แม้จะเป็นความจริงว่าบางครั้งก็เกิดเหตุการณ์เช่นนั้นก็ตาม งานศิลปะนั้นๆ ไม่ถือว่าเป็นงานพุทธศิลป์ แม้จะเป็นงานศิลปะที่งดงาม และประณีต ทรงแรงกระแทกต่อสังคมเพียงใดก็ตาม ผลงานดังกล่าว นั้นไม่ใช่งานพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าในพระศาสนาของพระพุทธศาสนา เป็นได้แค่เพียงงานปลอม

แปลง และลอกเลียนแบบงานพุทธศิลป์ ที่ไม่ควรจะได้รับการกล่าวถึง และเทิดทูนบูชา และต้องควบคุมดูแลมิให้เกิดมีขึ้นในสังคม และควรจะถูกกำจัดออกไปมิให้เผยแพร่ออกสู่เด็กและเยาวชน

เอกสารอ้างอิง

- พระมหารังสันต์ กิตติปัญญา(ใจหาญ). (2553). “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิษณุ ศุภนิมิตร. (2551). **มหัศจรรย์แห่งศิลปะ, Miracle of Art**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์.
- ลิโอ ตอลสตอย. (2538). **ศิลปะคืออะไร**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คมบาง.
- วรรณพร วัฒนเกียรติกุล. (2552). “ความเข้าใจความหมายพื้นฐานทางศิลปะของนักศึกษาศิลปะในมหาวิทยาลัยศิลปากร”. **ศิลปะนิพนธ์หลักสูตรศิลปะบัณฑิต**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศิลป์ พีระศรี. (2553). **ศิลปะสงเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรีอนุสรณ์.
- Plato. (1991). **The Republic Book 3, The complete and Unabridge Jowett Translation**. New York : A division of house, inc.
- Tolstoy leo. (1965). “What is art”. In **What is art : Aesthetic theory from plato to tolstoy**. New York : sensonskeAlexamder, 1965,
- ถวัลย์ ดัชนี. (ออนไลน์). <https://www.iurban.in.th/people/rip-thawan-duchaneel/>. สืบค้นเมื่อ ๘/๓/๒๕๖๑.

